

**NA MARGINAMA
ROMANESKNE
TRILOGIJE
ENESA KARIĆA**

„Može li se ljudska stvarnost podijeliti, a pošto ona po svemu izgleda kao da je prirodno podijeljena na jasno razlučene kulture, povijesti, tradicije, društva, čak i rase – kako ćemo ljudski preživjeti posljedice tih podjela.“

Ovo dramatično pitanje koje lebdi nad svim našim životima, a što ga u sad već klasičnom djelu „Orientalizam“ postavlja Edward Said, duhovni je etimon bogatoga, različitim oblicima razvedenog intelektualnog angažmana i tekstualnog univerzuma teologa, filozofa i književnika, profesora Enesa Karića. I ovaj, kao i svaki drugi interpretativni stav i čin kojim nastojim odrediti simboličko središte jednog izuzetno vrijednog, bogatog i raznovrsnog tekstualnog opusa, izraz je nastojanja da se jedna nesmiriva misao prepozna, sažme i imenuje, a da se u tom sažimanju i imenovanju ne povrijedi njena kaleidoskopski nemirna unutarnja raznolikost. Prigodnost ovog promotivnog slova ne pruža, naravno, mogućnost potpunije analitičke elaboracije polifonih i polimorfnih oblika u kojima Enes Karić sugestivno, svaki put u drukčijem vidu i ornatu, artikulira svoju misao o svijetu, čovjeku i Bogu, o sebi i Drugom, životu i smrti, o sličnostima i razlikama naših kulturnih i društvenih, vjerskih i etničkih identiteta, o putovima i raskršćima na kojima se susrećemo i razilazimo, razumijevamo i sukobljavamo, s uvijek istim, traumatičnim pitanjem: Kako ćemo ljudski preživjeti sve dublje podjele u svijetu u kojem živimo, u svijetu koji se sve više, u sebi i nama, usložnjava i raslojava. U mnoštvu oblikovno različitih tekstova u kojima Enes Karić nastoji da odgovori na ovo dramatično pitanje kao da lebdi smisao davno napisanog stiha:

„Našoj patnji sad se traži oblik.“

Toj opsesivnoj temi brojnih Karićevih kulturalnih studija, znanstveno-teoloških rasprava i eseja o nužnosti međureligijskog i interkulturalnog dijaloga, snažno se pridružuje i glas njegovog Sadika Dobrače, glavnog junaka njegovih romana „Jevrejsko groblje“ i „Slučajno čovjek“, prognanika

i simboličke figure vječnog mudžahira. U žudnji za sigurnošću evropskog utočišta, nakon tragičnog iskustva u paklu ratnog Sarajeva, Sadik i u evropskom azilu biva zatočen u „prokletu avliju“ jednog svijeta koji etnokulturalno šaroliku emigrantsku zajednicu prima s podozrenjem i prihvata samo u onoj mjeri koliko je može kontrolirati, pripitomiti i naturalizirati. Policijska stanica u holandskom Wassenaru u koju su, uz Sadika, u masovnoj raciji smješteni gorljivi zastupnici brojnih manjinskih zajednica i marginalnih grupa, preobražava se u svojevrsnu pozornicu parodijski insceniranog simpozija o interkulturalnom dijalogu. Ali usprkos sarajevskom i amsterdamskom, zavičajnom i egzilanstkom životu i iskustvu, ne pristajući na danas dominantnu tezu o neizbježnosti sukoba civilizacija, kultura i vjera, Sadik Dobrača uporno nastoji da odgovori sebi i drugima kako ljudski preživjeti u svijetu gdje je „Jedan Bog, a toliko vjera.“

Zato i Karićevu romanesknu trilogiju – „Pjesme divljih ptica“, „Jevrejsko groblje“ i „Slučajno čovjek“ – valja posmatrati u cjelini i cjelovitosti njegova oblikovno raznolikog opusa, s punom sviješću o posebnostima romanesknog žanra, ali i one vanjske i unutarnje intertekstualne prelivnosti kojom Enes Karić skup opsesivnih tema artikulira u složenom i razgranatom slivu i meandru tekstualnih uobličjenja.

Stoga ću i ja u ovom prigodnom panoramskom snimku, uz ovlašnu interpretaciju pojedinih romana, pokušati ukazati na osnovne literarne, spoznajne i emocionalne topose ovih djela od kojih je satkan njihov estetski zamamljivi literarni svijet. Naglašavam, dakle, literarni svijet, da nas veristička slika i niz imenom prepoznatljivih likova naše savremenosti što ih, osobito u romanu „Jevrejsko groblje“, Karić uvodi kao svjedoke vremena, ne bi navela na pogrešan zaključak da je riječ tek o literarno oskudnoj a dokumentarno pouzdanoj slici ratnog Sarajeva. Riječ je, naime, o narativnim figurama kojima se ta slika u ispovijednom iskazu Sadika Dobrače umnogostručuje i usložnjava u polifonu romanesknu strukturu, a stvarne ličnosti tako dobivaju specifičan literarni identitet.

U tom mnogoglasju njegovi likovi u sva tri romana prepoznaju, kako mogućnosti autentične ljudske samo-realizacije, tako i traumatično iskustvo

Enes Karić

Slučajno čovjek

roman

babilonske pometnje jezika u savremenom bosanskohercegovačkom i, posebno, bosanskomuslimanskom svijetu, u kojem isključivost radikalnog zastupništva i prava na Istinu sve više kancerogeno razjeda jednu nestabilnu, traumatiziranu zajednicu. U tom smislu Karićev prvi roman „Pjesme divljih ptica“ valja čitati i kao kulturološki roman i historijski metafikciju, ali se iza njegova historijskog mizanscena ukazuje slika bosanskomuslimanskog svijeta i društva, alegorijsko-simbolička slika potpune pometnje i političke i vjerske i interkulturalne zajednice, razjedene nepomirljivim unutarnjim raskolima i stoga nemoćne da u tom mnogoglasju harmonizira razlike i artikulira ih u modernu misao i razumijevanje društva, svijeta i života.

Umjesto ispraznih dnevno-političkih plakata što se patetično ukazuju u naslovima brojnih kvazihistorijskih i kvaziknjiževnih štiva u kojima se bez znanstvene utemeljenosti i literarne vjerodostojnosti, u grotesknom nadmetanju sa sličnim srpskim i hrvatskim nacional-romantičarskim naracijama, slavi naša navodno slavna, herojski luminozna prošlost, u romanu „Pjesme divljih ptica“ a potom i u romanima „Jevrejsko groblje“ i „Slučajno čovjek“ Karić sabire ali i kritički prečitava i preobražava bošnjačku kulturnu i društvenu stvarnost. On to čini koliko rafiniranim stilom u kojem su tradicijski prepoznatljive estetsko-izražajne vrijednosti lišene ovještale stilematike, toliko i kritički naglašenim intelektualnim angažmanom, oslobođenim od patosa etnokulturalne

samozaljubljenosti. Stoga će on u literarni svijet romana „Pjesme divljih ptica“ uvesti, ne slučajno, lik Hasana Kafije Prušćaka, čija će hutba, kao književna naporednica traktatu „Temelji mudrosti o uređenju svijeta“, biti svojevrsna poslanica našem današnjem političkom, vjerskom i kulturnom establišmentu. Karićev Hasan intertekstualni je dvojnjak Selimovićevog Ramiza, sabrat mu je i Skenderov Tahirbeg iz romana „Ponornica“, baš kao što je i hodža Dedaga Gušić, lik iz Karićevih romana „Jevrejsko groblje“ i „Slučajno čovjek“ literarni srodnik Kulenovićevom dobrodušnom hodži iz priče „Dobri moj Ibrahim-efendija“.

Smisao ovih asocijativnih povezivanja Karićevih sa Selimovićevim i Kulenovićevim likovima bitna je zbog književnohistorijskog kontekstualiziranja i kulturnomemorijskog kontinuiranja u samim temeljima novije bošnjačke književnosti. Uz niz drugih značajnih autora, i cjelinom svoga opusa i pogotovo ovom romanesknom trilogijom Enes Karić na bitno nov način rekreira semantički i semiotički prostor jedne zasjenjene i zanemarene kulture, prezentira dramatičnu sudbinu bosanskomuslimanskog svijeta, izloženog i ovdje i u egzilu nerazumijevanju drugih, ali i sliku unutarnjih raslojavanja i nepomirljivih sukoba i zabrinjavajućeg odsustva kritičke autorefleksije. Taj snažni, subverzivno-kritički glas Enesa Karića – valja odmah reći – ne pripada grotesknom skupu „pokajničkih pera“, dojučerašnjih nacional-romantičarskih bojovnika, koji sada, za hater tržišno profitabilnih interesa, prepisujući tekstove Dorice Čosića, Miroljuba Jevtića ili Dževada Galijaševića, žestoko optužuju svekoliku bošnjačku intelektualnu elitu za *klerofašističko divljanje patološki bolesnog bošnjakocentričkog arhaiziranja etnofašističkog identiteta*. Romani Enesa Karića su iskaz jedne autentične autorefleksije, kritičke misli koja ne pristaje na moralno nedostojnu potkupljivost političke instrumentalizacije ni u apologetskom ni u autodestruktivnom vidu u aktualizaciji kolektivne sudbine vlastitog svijeta. I površnost popularnog i patos nacionalromantičarskog iskaza što ga nalazimo u brojnim sociopolitičkim ili književnim tekstovima, ovdje se artikulira u složenim, na jednoznačan odgovor nesvodivim oblicima pripovijedne inscenacije „čvorne muke i nedaće

bosanskomuslimanskog svijeta“ čija muka, u traganju za vlastitim identitetom i spasom – zapisao je Midhat Begić „nije bila manja pristajanjem na druga nacionalna opredjeljanja, čak ni njegovim uklapanjem u evropski civilizacijski stil i životni oblik“.

A upravo tu je i domicilna i egzilantska drama i sudbina Karićevog Sadika Dobrače. Ako je u ratnom Sarajevu, poput svih sugrađana, osuđen bez krivice, zbog hereditarnih idiosinkrazija drugih, ali i suočen sa moralnim urušavanjem vlastitog etnokulturalnog svijeta, Sadik Dobrača će uz plemenitost i otvorenost evropskog duhovnog horizonta spoznati i iskusiti, kako je to u jednom davnom tekstu zapisao Abdulah Šarčević „histerično grčenje i neprijateljski stav osionog evropeizma za sve što nije prema njegovu uzoru složeno i promišeljeno“.

Suočen, dakle, i sa užasom bosanskog ratnog pakla a potom i naličjem evropske demokratije, Sadik ni u jednom trenu ne želi da se odrekne svoga djetinjeg sjećanja na predaju hodže Dedana Gušića da će Isus i Muhamed doći zajedno i spasiti svijet, jer – ponovimo – jedino tako, ma kako utopijski izgledalo, možemo ljudski preživjeti sve dublje podjele u svijetu u kojem živimo.

U sva tri romana Enesa Karića, u mnoštvu ideo-semantičkih sadržaja i tematskih preokupacija, na prvoj razini razumijevanja prisutna je, dakle, opsesivna identitetska tema, snažno, autorski već sasvim prepoznatljivim stilom artikulirana u egzistencijalnoj drami njegovih likova, ali se ta personalna drama našeg svijeta, zatočenog u sebi i zatečenog na razmeđu svjetova i kultura, i stoga izloženog surovosti historije i stalnom imaginiranju onog tradicionalnog (možda i sanjanog i izgubljenog) svijeta Bosne u kojem se – kako se to povodom „Kamenog spavača“ Maka Dizdara zapisao Kasim Prohić „na volšebno simboličan način sjedinjavalo ono što je naizgled nepomirljivo, sileći isključivosti da otupe i da se nikad ne iskažu u svom čistom identitetu“.

A čistih identiteta, sugerira Karić, niti ima, niti ih može biti: njihovu prividnu izvornu čistotu imaginiraju i konstruiraju institucionalno povlašteni vjerski i politički autoriteti čija moć i počiva na produkciji navodne nepomirljivosti antagoniziranih kultura, etnija i vjera. Bosanska identitetska tkanica, čija se ljepota ogleda u poli-

hromnoj šari i podlozi, počiva koliko na posebnostima i razlikama, toliko i na prožimanju i prelijevanju bosanskih kulturnih raznolikosti. Tu nesmirivu sliku prožimanja i sinkretiziranja bosanskih, ali i općeljudskih kulturnih raznolikosti, o kojima se ispisuju brojni lamentacijski, nerijetko isprazni tekstovi, susrećemo i u onom literarno sugestivnom monologu što ga, pred slikom svoga prijatelja, izgovara Skender Humo u romanu „Pjesme divljih ptica“:

„To je prvi dio jedne slike, u čudnom spoju mnogih boja što se jedna u drugu ulijevaju, kao da su bića od tečnosti koja se naprežu u svim pravcima tražeći svoju dušu i svoj oblik. Boje su tekle u svim pravcima ništeći rubove među sobom, razastirale se u tuđim prostorima i povlačile u svoje granice u nejasnom spoznanju da nakon povratka nisu više prijašnje, da je tamo, u tuđem prostranstvu ostao dio njih.“

U ovom lirski izatkanom eseu-slici, koja me snažno podsjeća na uzbudljivu akvarelsku dinamiku prožimanja boja na platnima Ismeta Rizvića, čudesno je sabrana i simbolična slika svijeta u kojem smo – usprkos svim podjelama i antagonizmima – prožeti žudnjom da se prepoznamo u drugome, dajući mu i primajući od njega dio svoga identiteta. Konačno, ova čudesna Karićeva imaginacija je i simbolična vizija onog tradicionalnog, da li zauvijek izgubljenog, svijeta Bosne u kojem se *krajnosti otupljuju ne dozvoljavajući im da, iskazujući se u čistom identitetu, naruše kulturni kaleidoskop bosanskih saobraznosti, posebnosti, razlika i sinkretizama*.

Nije ta slika ni tradicionalnog ni savremenog svijeta Bosne prezentirana u Karićevim romanima u formama patetične lamentacije nad izgubljenim svijetom multikulturalnosti, niti autor nastoji da literarno inscenira neku panoramsku sliku bosanskih etnokulturalnih sredina i identiteta. U njegovim je romanima prisutna, prije svega, drama unutaršnjeg raslojavanja bosanskomuslimanske zajednice, i u historijskom i u savremenom dobu, ali se taj drugi, u kojem se ogledamo koliko i on u nama, javlja u onim rijetkim ali simbolički upečatljivim slikama. Takva je, recimo u romanu „Jevrejsko groblje“ epizoda o prisilno mobiliziranim kopačima rovova na obroncima Trebevića ili pripovijest o prosjačkoj zajednici: i jedni i drugi svoj *skupni identitet* grade na mučnom iskustvu

ratnog užasa mimo bilo kakvih etničkih ili religijskih opredjeljenja. Takva je, konačno, i ona opskurna scena ponoćne svađe braće nad grobom mrtve majke u romanu „Pjesme divljih ptica“, alegorijska groteska u kojoj Enes Karić ironizira naše današnje bosanske etnokonfesionalne naracije, opsjednute pravom na izvornu čistotu duhovnog naslijeđa koje bi kultom mrtvih trebalo da zasvjedoče ekskluzivno nasljedno pravo i etničku gruntovnu tapiju na bosansko tlo:

„Upokojenoj treba dići kamen od milike, urezati polumjesec s jedne i križ s druge strane. Ako već mora tako biti, neka joj križa s unutarnje strane. Prijedlog bijaše prihvaćen, ali zakratko. Ivaniš i Milobrad pobiše se oko križa i oko toga kako ga urezati, zapadno ili istočno, a Zaim, Velija i Zahir počupahu se za brade oko važnog pitanja: na koju stranu okrenuti vršice polumjeseca? Dvojica su htjela da oštre strane mladača idu prema Zapadu i Rimu (pravce koje će naša vjera uskoro obasjati svjetlošću), a jedan je tražio da mladačkov polukrug mora ukazivati jugo-istok i pravac naše drage ali daleke Arabije, pradomovine naše duše.“

Na taj način se, dakle, romani Enesa Karića uključuju u onaj estetski niz bošnjačke, a time i bosanskohercegovačke književnosti, što ga šezdesetih godina prošlog vijeka začinju Meša Selimović, Mak Dizdar i Derviš Sušić, a nastavljaju Nedžad Ibrišimović i Alija Isaković, Abdulah Sidran i Irfan Horozović, Dževad Karahasan i Zilhad Ključanin, u čijim se djelima, između ostaloga, raskriva i intimna drama traganja i lutanja za izvjesnijim oblicima i personalnog identiteta i kolektivne sudbine, ovdje, na bosanskom topraku, ali i diljem svijeta kud nas je surova historijska i savremena sudbina rasijala. Komplementaran toj društvenoj i historijskoj zbilji, valja odmah naglasiti, svijet Karićevih romana ne ispisuje ideološki zaposjednuta svijest koja apologetski posvećuje neku navodno homogenu sastojinu nacionalnog identiteta, nadređenu i obavezujuću svakoj individualnoj gesti, misli i sudbini. Ni Skender Humo iz romana „Pjesme divljih ptica“, ni Sadik Dobrača iz „Jevrejskog groblja“ i romana „Slučajno čovjek“, baš kao ni filozof Hasan, hodža Gušić ili efendija Mujki, i niz ostalih likova iz Karićevih romana ne pristaju na aksiomatsku autoritarnost neprikosnovenih učenja ni o Bogu,

ni o čovjeku, Svetom tekstu ili tekstu Svijeta. Uvjereni da je svakom biću namijenjeno da sobom i u sebi traži i iskusi, prepozna i otkrije, i time zasvjedoči Istinu, svi oni znaju ili osjećaju da čovjek, doista, *gleda u osvjetljeno, ne u Svjetlost*.

Uz ovu luminoznu metaforu Enesa Karića prisjetimo se njena intertekstualnog izvora u Rumijevom stihu „Čovjek je svjetiljka koja obasjava sebe“ i u tim je iskazima sabran i najdublji moralni i spoznajni, intelektualni i emocionalni smisao razumijevanja svijeta, života, Boga, onako kako ga osjećaju i Skender Humo i Sadik Dobrača, efendija Gušić i polihistorik Mujki, ta draga pričalica koja i moralnom čistotom bića i nepotkupljivošću intelektualnog stava u romanesknom svijetu Enesa Karića postaje neka vrsta autorovog zastupnika i rezonera.

„Uvijek ima jedna tiha, pojedinačna realizacija vjere u Boga, u svakome od nas“ – zapisao je u jednom, koliko se sjećam intervjuu, Enes Karić, a to je i emocionalna i spoznajna pozicija njegovih likova. Pripovijest Skendera Hume i, posebno, Sadika Dobrača u tom smislu razumijevamo kao povijest duše koja kroz tmače i tmuše egzistencijalnih mučnina, iskustava i iskušenja traga za tom unutarnjom svjetiljkom i svjetlošću, intimnim identitetom i spoznajom Boga, oslobođenom od nasiljem zgotovljenih istina i surove institucionalno instrumentalizirane vjere svedene na merkantilna pozorišna uprizorenja, što ih simbolički ilustrira scena sa čečenskim golubovima i mandejskim sokolovima u romanu „Slučajno čovjek“.

Enes DURAKOVIĆ

UNIŠTAVANJE KULTURNO- HISTORIJSKOG NASLIJEĐA U SARAJEVU 1992-1995

Nihad Halilbegović; *Uništavanje kulturno-historijskog naslijeđa u Sarajevu 1992-1995. godine, spašavanje Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u ratnim uvjetima*, BZK „Preporod“, Sarajevo, 2013.

Knjiga autora Nihada Halilbegovića sadrži 163 kompjuterski pisane stranice, praćena brojnim ilustracijama, raspoređena u 14 poglavlja: Riječ čitaocu; Sarajevo-živi muzej; Mržnjom su ubijali Sarajevo; Sarajevo-ranjeni ali ponosni grad; Mikrofilmovanje dokumentacije objekata od historijskog značaja za grad Sarajevo i BiH (oktobar 1991. godine); Povod za posjetu Zemaljskom muzeju u Sarajevu (1994. godine); Posjeta Zemaljskom muzeju u Sarajevu 20. 11. 1994. godine; Zemaljski muzej BiH-nastanak, pokušaj srpskih jedinica da ga unište 1992-1995. godine, i dobročinstvo Prvog štaba patriotske lige u R BiH u njegovoj zaštiti (1994-1995); Odjeljenje za arheologiju; Odjeljenje za etnologiju; Odjeljenje za prirodne nauke; Botanički vrt i Staklenik; Biblioteka, Svršetak.

Naredna poglavlja potvrđuju šta je bio predmet i cilj pisanja autora Nihada Halilbegovića. Neophodno je naglasiti da se radi o izuzetno vrijednoj i zanimljivoj knjizi za kulturnu historiju Bosne i Hercegovine. Opisano je ukupno stanje Zemaljskog muzeja tokom agresije na grad Sarajevo (1992-1995. godine) i Republiku Bosnu i Hercegovinu i sve ono što se dešavalo s ovom našom najvažnijom kulturno-naučnom institucijom tokom agresije.

Austrijska carska vlada je još prije 100 godina u Sarajevu izgradila namjensku zgradu, kompleks koji se sastoji od četiri ogromne zgrade ukupne površine preko 5.000 kvadratnih metara s botaničkom baštom površine 5.033 kvadratna metra. Izgrađen u neoklasičnom stilu, do danas je ostao najprezentativnija i najljepša muzejska zgrada u Evropi, a time i u svijetu. Austrija je to izgradila u onovremenskoj